

УДК 811.161.2:371.3

О. П. ТЕРП'ЯК

РЕАЛІЗАЦІЯ КРЕАТИВНОСТІ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ТЕКСТОМ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЛІЦЕЙСТАМИ-ГУМАНІТАРІЯМИ

У статті розглянуто основні положення методики формування креативного писемного мовлення в ліцейств. Описано три етапи впровадження цієї методики. Зазначено, що на першому етапі ліцейсти оволодівають досвідом застосування правил і законів креативного монологічного мовлення, другий передбачає опанування навичок кодування і декодування інформації, а третій – виконання учнями творчих завдань. Подано фрагмент уроку зв'язного мовлення із використанням цієї методики.

Ключові слова: креативність, кодування і декодування інформації, багаторівневе кодування інформації, інтелект-карта.

О. П. ТЕРП'ЯК

РЕАЛИЗАЦИЯ КРЕАТИВНОСТИ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С ТЕКСТОМ НА ЗАНЯТИЯХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА ЛИЦЕЙСТАМИ-ГУМАНИТАРИЯМИ

В статье рассмотрены основные аспекты методики формирования креативной письменной речи у лицейстов в процессе работы с текстом, подан фрагмент урока связной речи, где используется данная методика. Отмечено, что на первом этапе лицейсты овладевают опытом использования правил и законов креативной монологической речи, второй этап предусматривает овладение навыков кодирования и декодирования информации, а третий – выполнение учащимися творческих заданий. Подано фрагмент урока связной речи с использованием этой методики.

Ключевые слова: креативность, кодирование и декодирование информации, многоуровневое кодирование информации, интеллект-карта.

O. P. TERPJAK

THE REALIZATION OF CREATIVITY OF THE LYCEUM STUDENTS IN THE PROCESS OF WORK WITH TEXTS IN UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES

The article reveals the principal matters of the methods of forming the lyceum students' creative speaking in written form. Three stages of introducing these methods are described. It is mentioned that on the first stage the lyceum students master the experience of applying the rules and laws of creative monologue speaking, the second one deals with mastering the skills of coding and decoding of the information, the third – fulfilling creative tasks by the students. The fragments of the lesson of coherent speaking when using these methods have been offered.

Keywords: creativeness, coding and decoding of the information, multi-level decoding of the information, mind-map.

Проблеми розвитку мовлення в сучасній лінгвістиці, психології, лінгводидактиці пов'язують з вивченням одиниць більших ніж речення. В основі діючої програми з розвитку зв'язного мовлення лежить не лише проведення тих чи інших творчих робіт, а система формування певних умінь, що забезпечують самостійне складання тексту. Найголовніші серед них – уміння говорити і писати в межах певної теми; збирати і систематизувати матеріал до твору; будувати текст в певному жанрі, в тій чи іншій композиційній формі, а також вироблення навичок аналізу тексту.

Формування креативного писемного мовлення залежить від рівня оволодіння учнями мовного матеріалу та ефективного застосування творчих можливостей ліцейств на уроках зв'язного мовлення при продукуванні усних та письмових висловлювань. Адже творчо обдаровані учні допитливі, здатні занурюватися у роботу, що їх цікавить часто все роблять по-

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

своєму, винахідливі у використанні ідей, часто висловлюють багато різних міркувань з приводу конкретної ситуації, здатні знаходити оригінальні ідеї для виконання конкретного завдання.

Проблеми розвитку мовлення учнів висвітлені в працях учених О. Біляєв, Т. Донченко, П. Кордун, В. Мельничайко, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівський та ін. Вчені-лінгводидакти А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, Г. Т. Шелехова, Л. В. Скуратівський, Г. І. Дідук, О. М. Іваницька, В. В. Капінос, Т. С. Ладиженська акцентують на важливості мовленнєвого розвитку для становлення духовно багаті мовної особистості.

Зв'язне мовлення насамперед передбачає наявність зовнішніх та внутрішніх зв'язків між реченнями сформованої структури. Встановлення зв'язків між реченнями та засобів їх вияву у кожній структурі тексту стає орієнтиром учителеві в роботі над розвитком зв'язного мовлення учнів.

Готуючись до уроків розвитку зв'язного мовлення, учитель повинен дотримуватися основних принципів, як-от: єдності розвитку мовлення і мислення; зв'язку усного і писемного мовлення; зв'язку роботи з розвитку мовлення з теоретичними розділами шкільної програми; зв'язку розвитку мовлення з вивченням літератури та інших предметів; функціонально-комунікативного принципу, який визначає зміст роботи над формуванням в учнів умінь сприймати усне і писемне мовлення, відтворювати і самостійно будувати висловлювання різних жанрів.

Автори «Методики навчання української мови» зазначають, що робота над письмовим висловлюванням передбачає оволодіння учнями рядом умінь, як-от: розкривати тему й основну думку; збирати, систематизувати матеріал, що забезпечує якість твору за змістом і формою, розвиває творчу активність учнів, готує їх до складання анотацій, рефератів тощо; будувати твори в певній композиційній формі, враховуючи типи і стилі мовлення, способи викладення думок; правильно, чітко, виразно висловлювати свої думки; вдосконалювати написане [5, с. 148].

Ознайомлення з текстами різного змісту, аналіз текстів становить суть культурологічної змістової лінії. Саме зміст текстів повинен стати опорою для творення власних висловлювань, збагачення словникових запасів учнів і виховання їхнього духовного світу і моральних якостей.

Важливим є текстоцентричний підхід до вивчення мовної і мовленнєвої змістових ліній. Адже робота над текстом – це складова частина діяльності з розвитку зв'язного мовлення, її теоретична база, особливо у процесі роботи над різножанровими текстами різних стилів.

Стратегічним у школі має стати функціональний аспект вивчення мовних одиниць, ознайомлення учнів зі стилістичною функцією мовних одиниць, формування вмінь і навичок використовувати їх у мовленні, поєднання системно-мовного, функціонально-стилістичного та комунікативно-діяльнісного підходів до вивчення української мови.

Умовою успішної реалізації комунікативних стратегій у процесі вивчення української мови є взаємозв'язок формування мовленнєвих умінь з вивченням різних рівнів мовної системи, розроблення для кожного уроку завдань для засвоєння учнями поняттєвої основи мовленнєвої діяльності й перетворення знань на способи дії для активного мовленнєвого спілкування, посилення уваги до змісту мовлення і вдосконалення важливих мовленнєвих умінь у їх єдності.

Мета нашого наукового повідомлення полягає у висвітленні основних положень методики формування креативного писемного мовлення у ліцеїстів-гуманітаріїв та реалізації вищезазначеної методики на уроці зв'язного мовлення. Виходячи із цієї мети, ставимо такі **завдання**: висвітлити основні положення методики формування креативного писемного мовлення у ліцеїстів-гуманітаріїв, проілюструвати застосування цієї методики у процесі роботи над текстом.

Реалізація процесу формування креативного писемного мовлення у ліцеїстів-гуманітаріїв здійснювалася у три етапи: інформаційно-ознайомлювальний, імітаційно-евристичний та креативно-самодіяльний.

На інформаційно-ознайомлювальному етапі під час виконання певних теоретичних і практичних завдань учні знайомилися з теорією креативності, методологією креативного та аналітичного мислення, рисами креативного писемного мовлення, моделями креативних висловлювань відомих людей, інноваційною діяльністю та педагогічними умовами розвитку креативного мислення і монологічного мовлення. Головне завдання полягало в тому, щоб перебороти стереотипи мислення, закладені в попередніх роках навчання, й переконати у доцільності й ефективності не лише вербальної, а й невербальної моделі мислення,

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

мнемонічних прийомів та асоціацій. Крім того, ліцеїсти мали оволодіти досвідом застосування певних правил і законів креативного монологічного мовлення.

Імітаційно-евристичний етап ставив перед учнями-ліцеїстами завдання оволодіти навичками креативного кодування і декодування інформації через складання інтелект-карти, розробку власної системи скорочень, написання АБРеСів і конспектів. Взаємне навчання у малих групах, робота над груповими інтелект-картами й обмін ними у навчальному процесі сприяли розвитку нестандартної уяви, креативного мислення, інтуїції й творчому перетворенню інформації у знання. А спроби закодувати вербальний матеріал у пантомімі (індивідуальній чи груповій) і «прочитати» її сприяли розвитку уяви, мислення, елементарних пропедевтичних риторичних умінь поводитися перед аудиторією, публікою.

На креативно-самодіяльному етапі ліцеїсти виконували креативно-творчі вправи (індивідуальні та групові), проявляючи самодіяльність у формах роботи та засобах опрацювання інформації.

Поступово в ліцеїстів росла впевненість в тому, що здатність творити – не лише прерогатива обдарованих дітей, це доступно кожному. Головне – побороти боязнь невдачі, повірити у свої сили, свій талант, знайти шляхи вираження свого «я». Творчі вправи і завдання давали змогу виявити приховані здібності ліцеїстів і зміцнювали віру у здатність оригінального вирішення мовленнєвих завдань на суб'єктивному рівні.

Найбільшим успіхом були вдалі персоніфікації визначних особистостей (митців, поетів, науковців) та презентації за допомогою технічних засобів. Учні створювали індивідуальні креативно-творчі мовленнєві письмові висловлювання за тематикою програми, яка є надійним законним підґрунтям процесу формування креативного писемного мовлення у ліцеїстів гуманітарних класів.

Опишемо систему роботи з методикою креативного багаторівневого кодування інформації у науковому стилі (МКБКІ).

Головною умовою реалізації МКБКІ є творча співпраця вчителя і учнів, у якій першому відведена роль творчого зразка. Наш досвід роботи у ліцеї також засвідчив, що найкращі ідеї народжуються саме у співпраці, взаємодоповненні. З часом це стає звичайною формою спільного творення, яке є базою для створення власних індивідуальних оригінальних письмових робіт: переказів і творів.

Рішення приходять спонтанно у процесі спільного пошуку чи вирішення навчальних завдань, які є здебільшого творчими й вимагають оригінального підходу. Практично мова йде про безперервне створення креативного навчального продукту – тексту, стилістично-жанрово та правописно грамотно оформленого.

Першим кроком у застосуванні методики креативного багаторівневого кодування інформації стало завдання навчити ліцеїстів згортати навчальну інформацію завдяки вербальним та образним засобам. При цьому використовували принципи кодування і декодування інформації, запропонованого В. Венда [5, с. 87], а також власними правилами створення схеми інтелект-карти.

За В. Венда, до принципів кодування і декодування інформації відносять: лаконічність, узагальнення та уніфікацію (відсутність надмірного дроблення основних висловлювань у межах одного комплексу-схеми), акцент на основних смислових компонентах (мовних засобах), автономність (відокремлення частин, передають самостійне повідомлення), структурність (кожна автономна частина комплексу повинна мати чітку диференційовану структуру), стадійність (необхідність просторового розподілу усієї інформації для послідовності її відтворення та її відповідне розташування) [5, с. 88]. Цей процес вимагає образного мислення. Пошук вдалого піктографічного вирішення завдання перетворюється у захопливу гру фантазії.

Схематичний запис допомагає швидко й зручно фіксувати потрібні граматичні явища й пояснювати їх ліцеїстам. Їх можна розмішувати у зошиті чи на аркуші паперу. Графічне зображення легко запам'ятовується і відтворюється.

Наступним кроком була розробка принципу побудови інтелект-карти. Інтелект-карта, за визначенням науковців О. С. Карміна, О. П. Хайкін, І. В. Гриненка [3, с. 211; 4, с. 14], – це графічне, багатомірне представлення інформації, одержаної внаслідок мозкової діяльності

людини на аркуші паперу або на екрані комп'ютера. Ми відійшли від графічного розміщення інформації, запропонованого Т. Бюеном – автором інтелект-карт [1]. У варіанті цих вчених думки, що передають загальний зміст тексту, розміщуються на початку паростка, який відходить від центрального сферичного об'єкта. Це, на нашу думку, надто громіздке, ущільнене вираження міркування, що, як показав формувальний етап експерименту, заважає зосередитись на головному у ході побудови зв'язного висловлювання. Через те ми пропонуємо своє бачення у побудові інтелект-карти, формуючи креативне мислення і мовлення гуманітаріїв ліцею. За основу беремо геометричну фігуру (прямокутник, трикутник, квадрат, шестикутник) в залежності, скільки підтем (тез) маємо намір використати, створюючи писемний монолог відповідного стилю і жанру, і які б поступово розкривали головну думку тексту. На кутах фігур розміщуємо скорочення чи символічні зображення підтем. Враховуємо те, що максимальне число на одному зображенні-фігурі може сягнути десяти. Побудова ІК з урахуванням кількості підтем та їхньої відповідної графічної геометричної презентації здається нам оригінальною і доступною для формування креативного мислення і писемного мовлення.

Для ілюстрації вищезазначеної методики подаємо фрагмент уроку зв'язного мовлення на тему: «Стаття в газету на морально-етичну тему».

4.3. Осмислення навчального матеріалу.

4.3.1. Репліка вчителя.

Основне ваше завдання на сьогоднішньому уроці – навчитися писати статтю на морально – етичну тему, ознайомитися із зразками цього жанру з точки зору змісту, форми, типу та стилю викладу.

4.3.2. Читання учнями статті.

Не неси орден скупникові

Колись давно, із чверть століття тому, був у мене знайомий Герой Радянського Союзу Іван Федорович Т. Подобався він мені широкою, як ріка за повені, душею, довірливою, наче в дитини, усмішкою. Добрий, не пихатий був чоловік. Водився, правда, за ним один навіть не грішок, а серйозний гріх – відважний солдат, траплялось, напивався до нестями. Одного разу я, трохи пом'явшись, запитав:

– А не боїтеся, що коли-небудь зірочку теє, візьмуть та й знімуть?

– Е-е, мій голубе, – хитрувато мружачи око, відповів Іван Федорович. – Я коли відчуваю, що нап'юсь, то відшпилюю її ховаю...

Іван Федорович, звичайно, був у курсі, що дублікат Зірки Героя не видається. Але річ навіть не в цьому. Вона була йому дорожча за рідну хату, за набуте десятиліттями добро саме тим, що він заробив її на війні кров'ю.

Згадав я Івана Федоровича зовсім недавно, у хиткому вагонному тамбурі. Пересилуючи брязкіт і гуркіт, супутник по купе кричав мені у вухо:

І він, падлюка, уявляси, без усякого сорому: «Продай, Валеро, орден. Півтори тисячі дам». Я ледве стримався, щоб не заїхати йому в пику. Та я за цю «зірочку»...

«Зірочка» Валерія – це орден Червоної Зірки. Він одержав її в Афгані. На тій тяжкій, несправедній війні. Багато років думав, що чесно виконує інтернаціональний обов'язок. Аж виявилось, що був окупантом. Ця війна насадила йому серце жорстокістю, невинуваними жертвами. Підточила здоров'я. Відняла дружину, яка не витримала тривалої розлуки. Віддалила дітей, що виростили без батька. Чого тільки не згубила війна! А залишила по собі біль, страх і гіркоту, від яких він кидається вві сні, та рубіновий орден. Той самий, що його сусід замірився купити в нього, щоб потім продати в Польщі чи Румунії за купу доларів.

І рядовий великої справедливої війни Іван Федорович, і підполковник-афганець Валерій спадають мені на думку, коли читаю газетні оголошення: «Куплю орден Богдана Хмельницького», «Колекціоную радянські нагороди», «Придбаю ордени Леніна, Червоного Прапора, Суворова I ступеня»... Та й на вокзалах, жвавих міських перехрестях коли-не-коли та й натрапиш на вертких жевжиків із закличними табличками: «Куплю ордени й медалі колишнього СРСР. Оплата у ВКВ», Отак – відверто, навіть зухвало і цинічно... А чого церемонитися? Пішла у минуле доба завдовжки у цілих 70 років, тепер усе, що з нею пов'язане, – на продажі Один з видів комерції, що дає чималий зиск.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Можна, звичайно, по-різному ставитися до нашого недавнього життя, до його атрибутів, символів, реліквій. І з ненавистю, піддаючи анафемі все без розбору. І зловтішно – ага, так і треба, мовляв, «комунякам». І з великим жалем – знищено, знеславлено дорогі для багатьох поколінь святині. А от мені здається, що геть усім, кого тепер так обурюють п'ятикутні зірки, серпи й молоти та профіль вождя (це і гірко скривджені колишньою владою, і ті, хто боровся проти тоталітарного режиму, і ті, кому радянська влада «розподобалася» тоді, коли стало ясно, що в табір за це не запроторять), геть усім противникам червоного кумачу час виявити великодушність та благородство. Вони потрібні людям, які цілковито залишились у минулому. Таких багато. Це й ветеран з протезом, чю душу зігріває бойовий орден. І доярка-пенсіонерка з порепаними руками, яка не бачила в житті нічого, крім безпросвітної каторжної праці.

На війні ордени дурно не давали, їх заробляли кров'ю, потом, життям. Не ставлося зневажливо й до трудових нагород колишнього режиму. Так, у вільних країнах за чудову працю чудово платять, а не чіпляють на груди медаль. Так, були й дуті «маяки», які відвикли від шахтної лави й мартенівського цеху і звикли до почесних президій. Та все ж таки набагато більше було тих, хто горбатився по-чорному, отримуючи за це жалюгідні копійки, але пишаючись заслуженим «Знаком Пошани».

Зрозуміло, що цих людей гірко ображає й принижує купівля-продаж нагород... Хоч як судити, а ці люди позбавлені спокійної, бодай хоч трохи забезпеченої старості. Пустити з торгів їхню пам'ять – чи не занадто це жорстоко? Можна по-різному до пам'яті цієї ставитися, але вони все ж мають на неї право. Це пам'ять їхня, особиста, але історія це – наша, спільна, і її вже не переписати.

Тому, друже, не посміхайся пустотливо, коли твій дід зашкарублими пальцями погладжує орден чи потьмянілу від часу медаль. Не засмучуй його глузливим: «Кому тепер потрібні твої брязкальця?» Не поспішай, коли дід помре, віднести бойовий орден скупникові за долари.

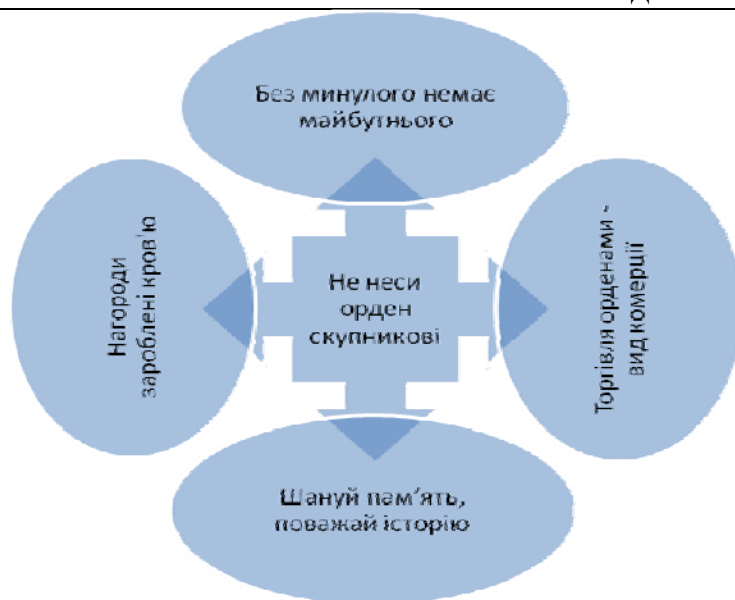
Були в нашій історії червонозоряні й червонопрапорні ордени. І цього не викреслити...

За І. Аврамовим

– **Мовленнєво-комунікативне завдання дедуктивного характеру:** визначте стиль мовлення; які факти використанні автором для розкриття основної думки? Які емоції та почуття викликала у вас ця стаття? Укладіть інтелект-карту за цією статтею.

Зразок інтелект-карти

4.3.3. Бесіда.

- Які морально-етичні проблеми порушені в статті?
- Що ви розумієте під словами «мораль» та «етика»?
- Наскільки актуальна порушена автором проблема?

Мораль узгоджує вчинки окремих осіб з інтересами інших людей, суспільства в цілому. Етика аналізує природу моральних відносин, досліджує моральні поняття, за допомогою яких виражаються моральні норми, принципи, оцінки.

5. Творче застосування знань та вмінь.

- Ознайомтеся з пам'яткою «Як працювати над статтею в газету» (додаток 2).
- Напишіть статтю в газету на тему «Не міліє ріка добродітності: допомагаючи іншим, допомагаємо собі», використовуючи інтелект-карти.

Пам'ятайте, що стаття в газету на морально-етичну тему пишеться за зразком творчоздуму: висувається теза (тези), яку автор хоче довести чи спростувати, далі йде саме доведення за допомогою вагомих фактів, аргументів, цікавих прикладів із життя, власних спостережень автора. Насамкінець робиться висновок, у якому подається ідея статті, те, на що автор скеровує думку читача, які почуття та відповідні дії хоче викликати. У газетній статті не допускається великих за обсягом загальних розмірковувань про все і ні про що конкретно. Факти мають бути достовірними, правдивими, джерела інформації – надійними, бо автор за них відповідає. Якщо в статті називаються конкретні особи, слід бути особливо обережними і тактовними у своїх оцінках, їхньому вираженні, щоб не образити людину, не поставити її в незручне становище (має бути дозвіл цієї особи на згадування її імені). Це стосується не лише якихось негативних явищ, фактів, а також і позитивних. Зверніть увагу на формування заголовку та оригінальну форму викладу.

5.1. Робота з інтелект-картами.

Перш за все учні повинні усвідомити й проаналізувати запропонований заголовок, з'ясувати лексичне значення кожного слова та його смислове навантаження. Пізніше занотувати й графічно зобразити асоціації, які виникають при обмірковуванні даної теми. Таким чином ліцеїсти зможуть виокремити основні положення майбутнього твору (тези) та встановити зв'язок між ними таким чином, щоб вони поступово розкривали головну думку тексту. Згодом старшокласники укладають інтелект-карту – графічне зображення майбутнього твору. За основу обирається будь-яка геометрична фігура (прямокутник, трикутник, квадрат і т. ін.) залежно від того, скільки підтем (тез) учень має намір використати. Посередині розміщується тема статті або її головна думка, а на кутах фігури – скорочення чи символічні зображення підтем.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Такий метод дає змогу узагальнити важливі факти, деталі, характеристики явища чи предмета, сприяє розвитку асоціацій креативно-творчого розвитку мислення і мовлення, покращують процеси запам'ятовування і відтворення власної думки. Але варто пам'ятати, що таке зображення задумки твору нечитальне. Тому учні повинні бути підготовлені до розшифрування мовленнєвого матеріалу карти мислення.

Для подальшого формування вербального висловлювання учні використовують план аналізу статті, заздалегідь приготовлений учителем, та пам'ятку «Як працювати над статтею в газету».

Таким чином, ми розглянули основні положення методики формування креативного писемного мовлення, які передбачають спільну роботу вчителя та учнів. Робота з ліцеїстами здійснювалась у три етапи: інформаційно-ознайомлювальний, імітаційно-евристичний та креативно-самодіяльний. Зазначимо, що застосування описаної вище методики повинно впроваджуватись поступово, впродовж тривалого часу: учні мають усвідомити основні принципи кодування і декодування інформації, навчитись самостійно створювати інтелект-карти і використовувати їх у процесі написання власних висловлювань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюзен Т., Бюзен Б. Супермышление / Пер. с англ. Е. А. Самсонов / Т. Бюзен, Б. Бюзен. – Мн.: ООО «Поппури», 2003. – 304 с.
2. Горошкіна О. Організація навчання української мови в гімназіях / О. Горошкіна // Дивослово. – №9. – 1997. – С. 45–47.
3. Гриненко І. В. Технологія креативного багаторівневого кодування інформації та застосування її у навчанні студентів гуманітарного профілю / І. В. Гриненко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2006. – №4. – С. 211–217.
4. Кармин А. С., Хайкин Е. П. Творческая интуиция в науке / А. С. Кармин, Е. П. Хайкин. – М.: Знание, 1971. – 48 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, В. О. Караман, О. М. Горошкіна та ін.; за ред. М. І. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2000. – 399 с.
6. Салмина Н. Г. Знак и символ в обучении / Н. Г. Салмина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 288 с.